

تاثیر آخرت‌گرایی در فضایل اخلاقی اسلام

کتاب خداوند راهنمای زندگی انسانی خوانده شده است و آیات فراوانی در قرآن وجود دارند که صفات اخلاقی فردی را برشمرده‌اند. فضایل اخلاق اسلام اما بر مدار آخرت‌گرایی استوار است.

کتاب خداوند راهنمای زندگی انسانی خوانده شده است و آیات فراوانی در قرآن وجود دارند که صفات اخلاقی فردی را برشمرده‌اند. فضایل اخلاق اسلام اما بر مدار آخرت‌گرایی استوار است.

قرآن کریم کتاب هدایت انسان‌ها خوانده شده است. برای هر قوم، زمان و مکانی تدبیر و عمل به قرآن کریم سعادت دنیوی و اخروی را به همراه خواهد داشت. نقش قرآن در زندگی و ابعاد گوناگون آن می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد. در بعد اخلاقی با توجه به تقسیم اخلاق به اخلاق فردی، اجتماعی و فکری، قرآن آیات زیادی در خصوص اخلاق فردی دارد. توجه قرآن به حیات و اخلاق فردی بر مبنای آخرت‌گرایی استوار است.

تفاوت اخلاق فردی و جمعی

از مهم‌ترین تفاوت‌های مهم فرهنگ اسلامی و غرب را می‌توان در طرز تلقی آن دو از اخلاق یافت. «اخلاق فردی عمدتاً نتیجه‌گرا و آخرت‌اندیش است، در حالی که اخلاق اجتماعی، چه نتیجه‌گرا و چه وظیفه‌گرا، دنیوی‌اندیش است.» (فنائی، 1392، 52)

این دو اخلاق از حیث موضوع، نیت و انگیزه، هدف و غایت، منشاء و روش توجیه متفاوت است. شاید مهم‌ترین تفاوت میان این دو اخلاق از حیث موضوع باشد. «اخلاق فردی اولاً و بالذات به رفتار بیرونی فرد که تجلی و ظهور ملکات درونی اوست کاری ندارد. از نظر اخلاق فردی «شجاعت»، «سخاوت» و «عدالت» همه از آن نظر که اوصاف روانی‌اند با ارزش محسوب می‌شوند. عدالت در اخلاق فردی به معنای تعادل برقرار کردن بین قوا و ابعاد مختلف وجود فرد است، نه به معنای ادا کردن حقوق دیگران و لذت با صرف‌نظر از رابطه که با دیگران دارند، ممکن است واجد این اوصاف باشد.» (همان، 53)

به نظر می‌رسد اخلاق فردی و جمعی در مفهوم حق‌الناس با هم گره خورده باشند. فرد ملزم به رعایت حق دیگری است. این حق و ضرورت حفظ آن بدان پایه است که سعادت اخروی فرد منوط به در نظر گرفته شدن حق الناس است. اما به نظر می‌رسد که قرآن به نوعی غایت اصلی حیات انسان را در جهان آخرت ملاحظه کرده باشد و فضایل اخلاقی در این راستا اهمیت می‌یابد.

صفات پسندیده در قرآن

مراد از خصوصیات پسندیده و اخلاقی در قرآن، رفتارهایی است که خداوند در قرآن مورد ستایش قرار داده است. در قرآن کریم موارد بسیاری از اخلاق ستوده را به مسلمانان گوشزد کرده و به آنها ترغیب نموده و متصفین به چنین اخلاقی پاداش دنیوی و اخروی وعده داده است. البته اخلاق ستوده اسلامی در این موارد خلاصه نمی‌شود و در سنت نبوی شماری بیشتر از این مذکور است.

دانش‌نامه «قرآن و قرآن‌پژوهی» ذیل مدخل «اخلاق حمیده در قرآن» به احصا اخلاق پسندیده در قرآن پرداخته است که البته این اخلاق تنها به اخلاق فردی تعلق می‌گیرد. سی‌ودو خلقی که این کتاب عنوان می‌کند عبارتند از: حسن سلوک، دفع بدی با خوبی، نیکوکاری، شتاب در کارخیر، حکمت، اصلاح ذات‌البین، صدق، سخن نیکو با مخالفان، خوشرویی، استقامت، سلامت قلب، گذشت در حق مردم، مهربانی، دوست، تعاون، برادری، ایثار، مهمان‌نوازی، عفت، اعراض از لغو، پاکدامنی، میانه‌روی، آرامش، اعتدال، شکر نعمت، صبر، فروخوردن خشم، رفتار بر محور عدل، فروتنی، وفای به عهد و پاکیزگی.» (بهاء‌الدین خرمشاهی، 1393، 168-173)

نگاهی به لیستی که دانش‌نامه قرآن از اخلاق پسندیده می‌دهد فردی بودن این خصوصیات را نشان می‌دهد. اما آنچه در این میان مهم است و شاید بتوان از آن نوعی اهمیت اخلاق فردی بر اخلاق اجتماعی را استنتاج کرد آخرت‌گرایی در قرآن است.

آخرت‌گرایی قرآن

قرآن در آیات متعددی اهمیت آخرت بر دنیا را نشان داده است. هرچند گفته می‌شود که اسلام دینی دنیاستیز نیست، اما فارغ از نكوهش دنیا اولویت به آخرت داده شده است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأْنَأُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ: کسانی که امید به دیدار ما ندارند و به زندگی دنیا دل خوش کرده و بدان اطمینان یافته‌اند و کسانی که از آیات ما غافلند.» (نحل، 7)

معاد یکی از اصول دین اسلام است و دنیا محل آزمون خوانده شده است. حیات در این جهان چندی نمی‌گذرد و هر فردی در معرض این آزمایش الهی قرار گرفته است. از این رو رستگاری و جهانی دیگر برای حیات ایمانی متصور است. در این جهان حیات اصلی که پس از آزمون بوده، آغاز شده و انسان به بهشت و یا دوزخ رهنمون خواهد شد.

از آنجایی که غایت برای اسلام جهان خارج است، فضایل اخلاقی در اسلام ناظر بر رسیدن به حیاتی بهتر در جهان آخرت خواهد بود، حیاتی که البته ریشه در دنیا نیز دارد. اخلاق اسلام اگرچه فردی است، اما اخلاق در مرحله آزمون است، تنها با رعایت موازین اخلاقی در مرحله اخلاقی می‌توان به حیاتی بهتر دست یافت. نظارت اسلام بر فضایل فردی و جمعی از همین روست.